

Shokirjon Otabekov

Namangan davlat universiteti
"An'anaviy xonandalik va cholg'u
ijrochiligi" kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: shokirjonotabekov94@gmail.com

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA MUSIQA MADANIYATI RIVOJI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Amir Temur va Temuriylar davrida ilm-fan hamda musiqa madaniyatining gullab yashnashi, u davrda musiqa san'ati nafaqat siyosiy va harbiy yutuqlar, balki ilm-fan, adabiyot va san'atning boshqa jabhalari yuksalishi bilan ham ajralib turadi. Temuriylar davrida ulkan madaniy va ma'naviy meros, noyob tarixiy yodgorliklarni asrab, avaylash haqida fikr yuritilgan.

Ka'lit so'zlar: ko's nog'ora (nakkora), duhul, avest, husayniy, hijoz, rohaviy, zangula, iroq, isfahon, zirofkand.

THE DEVELOPMENT OF MUSICAL CULTURE DURING THE REIGN OF AMIR TEMUR AND THE TIMURIDS

Abstract. This article examines the development of science and musical culture during the reign of Amir Temur and the Timurids. It highlights that this period was characterized not only by significant political and military achievements, but also by a remarkable flourishing of science, literature, and the arts. Special attention is given to the preservation and transmission of the rich cultural and spiritual heritage, as well as to the unique historical monuments of the Timurid era.

Keywords: kos-nakkora drum, duhul, Avesta, Husayni, Hijaz, Rohavi, Zangula, Iraq, Isfahan, Zirafkand.

Tarixiy manbalar ma'lumotlariga ko'ra, O'rta Osiyo xalqlari madaniyati faqat Amir Temur davrida yanada rivojlana boshlagan. Buni bobomiz Amir Temur

tomonidan O'rta Osiyo hududidagi turli tarqoqliklarga barham berilib, birlashgan buyuk davlat tuzishga erishilganidan anglashimiz ham mumkin.

Aynan Temuriylar davrida musiqa nazariyasi, ta'limoti, qoida va shakllari haqida risolalar paydo bo'la boshlagan. Darvesh Ahmad Qonuniy, Sulton Muhammad Udiy Samarqandiy, Sulton Ahmad, Abduqodir Marog'iy kabi xonanda, sozanda va musiqa nazariyotchilarning dovrug'ini butun dunyo tanigan edi [1, 51-b]. "Amir Temur armiyasining orkestri puflama va zarbli cholg'ulardan nog'ora, juft nog'ora, ko's nog'ora (nakkora), dovul, duhul, surnay, karnay singari sozlardan tarkib topgan. Tarixchi olim Sharafiddin Ali Yazdiyning ta'rificha, jangga kirishdan oldin Amir Temurning harbiy orkestrida 300 erkak duxul va surnaylarni chalib askarlarga jangovar ruh bag'ishlagan" [1, 29-b] ligini ta'kidlab o'tgan.

Temuriylar davridan boshlab musiqa mavqeyi yuqori san'at turi sifatida tan olina boshlangan. Amir Temur musiqa san'ati va uning ijrochilarini benihoyat yaxshi ko'rgan va ularni e'zozlab katta hurmat bajo keltirgan. Shuning uchun uning hukmdorlik davrida ko'pgina iste'dodli xonanda va sozandalar mashhurlik darajasiga erishgan.

Biz milliy madaniyatimizning Temuriylar davri taraqqiyotiga nazar solar ekanmiz, milliy musiqamiz bu jarayonda yuqori darajada rivoj pog'onasiga ko'tarilganligini ko'rishimiz mumkin. Bu Amir Temurning milliy san'atimiz, madaniyatimiz va uning fidoyilariga ko'rsatgan mehr muhabbati hamda ehtiromi tufaylidir. Temuriylar davri madaniyati va san'ati davrida Abdulqodir Marog'iy boshchiligidagi Markaziy Osiyo musiqasi nazariyasi va amaliyoti maktabi alohida e'tirofga ega. Xoja Abdulqodir Marog'iy (to'liq ismi Xoja Abdulqodir bin G'oibi al Hofiz al-Marog'iy) XIV asrning 2-yarmi, Marog' shahrida dunyoga kelgan. U ud, chang, nay sozlari mohir ijrochisi, xonanda, bastakor va musiqashunos bo'lgan.

XVII asr musiqa tarixchisi Darvish Alining ma'lumotiga ko'ra Xoja Abdulqodir Marog'iy isfaxonlik bo'lib, o'sha davr Sharqining buyuk musiqashunos olimi, bastakor va nazariyotchisi edi [2, 56-b].

Amir Temur uni Bog'doddan Samarqandga olib kelgan va 1394–1405-yillarda u Sohibqiron, so'ng esa Shohrux Mirzo, Xalil Sulton saroylarida umrining oxirigacha ijodiy faoliyatini olib borgan. Abdulqodir Marog'iy Samarqandga kelib saroy teatri va musiqasi san'ati rivojiga katta hissa qo'shgan. Samarqandda o'z maktabini yaratib, ko'plab shogirdlar tayyorladi. Abdulqodir Marog'iyning Shom davlatidan olib kelib saroy musiqachilarining rahbari etib tayinlanganligi ham Amir Temurning musiqa san'atiga ixlosmand bo'lganligidan, madaniyat va musiqa san'atining rivojiga alohida e'tibor berganligidan dalolat beradi. Abdulqodir Marog'iy musiqa nazariyasi sohasida juda boy meros qoldirgan. U “Kanz ululhon” (Kuylar xazinasini), “Jome ulalhon” (Kuylar majmuasi), “Maqosid ul alhon” (Kuylar hosil qilish o'ri), (Safiuddin al Urmaviyning “Kitob ul advor”ga sharh va boshqa asarlarini yozib qoldirgan va “Kitob ul advor” asarini turk tiliga tarjima qilgan.

Tarixiy manbalarda keltirilishicha, Xoja Abdulqodir Marog'iy asarlarida Forobiy, Safiuddin al Urmaviy, Mahmud ash-Sheroziylarning musiqaga oid nazariy fikrlarini rivojlantirib, qator masalalarga aniqliklar kiritib o'tgan [2, 73-b].

Hoja Abdulqodir Marog'iy ham musiqa nazariyotchisi, ham amaliyotchisi, ham ijrochilikda mashhurlikka erishgan shaxs bo'lgan. U sozgar sifatida “udi murassa”, deb atalgan torli soz ixtiro qilgan, bastakor sifatida esa Sharq xalqlari musiqasida mashhur tasnif, peshrav, amal, savt shakllarida (Tasnifi Xoja Abdulqodir, Amali Bo'ston kabi) kuy va ashula yo'llari, yangi (Zarbul fath, Chohor zarb) singari doyra usullarini yaratgan. Bu davrda saroylarda musiqa san'atiga e'tibor juda ham kuchaytirilgan edi. Xususan Mirzo Ulug'bek Samarqandni ilmiy madaniy va ma'rifiy markazga aylantirib, shoir hamda san'atkorlarga homiylik qilgan. Ularni moddiy va ma'naviy tomondan qo'llab-quvvatlab turgan [3, 13-b].

Xullas, Amir Temur va Temuriylar homiyligi, sa'y-harakatlari bois, o'sha davr milliy mumtoz musiqa san'ati nazariyasi hamda amaliyoti rivoj topdi. Shuningdek, bir guruh milliy sozlar kashf etildi, olimlar tomonidan

musiqashunoslikka oid nazariy ta'limotlar yaratildi. Bu esa musiqa madaniyati va san'ati taraqqiyotida katta hissa bo'lib qo'shildi.

Tafakkurdagi ikki: aqliy (ratsionalizm) va vajdiy (irratsionalizm) yo'nalish namoyandalari zohiran o'zaro kelishmay kelgan bo'lsalarda, amalda Yevropa Uyg'onish davrida bo'lganidek, inson ongini bedor etish, uni aqidaparastlik (taqlidchilik) g'uboridan tozalashda hamkorlik qildilar. Shu bois hurfikrli mutafakkirlar orasida ratsionalist olimlar bilan birga, orif sufiylar ham bor edi [3, 18-b]. Sharq Uyg'onish davri vakillari o'z xalqlarining keng madaniyat bilan birga, yunon va hind xalqlari merosidan ham foydalanishgan. Yunon olimlarining asarlari VIII–IX asrlarda arab tiliga tarjima qilindi, sharhlandi. Aflotun, Arastuni Sharq faylasuflari ham o'z ustozlari deb hisoblashgan, Plotin qarashlari Ibn al Arabiyga ta'sir etib, "vahdatul vujud" falsafasiga turtki berdi. Biroq yunonlar ko'p fikrlarni qad. osiyoliklardan olganlar. Bu tarix qonuniyati; Abu Rayhon Beruniyning "Kitob attafhimli avo'il sinoat attanjim" asari qo'lyozmasi (XIII asr). yuksalishga shaylangan xalq o'z madaniyati va o'zigacha yaratilgan bashariy yutuqlarni o'zlashtirib, yana yuksaklikka ko'tariladi [7, 94-b].

Tarixiy manbalar, bilimdon ustoz san'atkorlarning fikri hamda ilmiy tadqiqotlarga qaraganda, XIII–XVII asrlarda O'rta Osiyo, Xuroson va Ozarbayjon xalqlari musiqasida quyidagi o'n ikki (davo'zda) maqom mavjud bo'lgan. Bular "Ushshoq", "Navo", "Buzalik", "Rost", "Husayniy", "Hijoz", "Rohaviy", "Zangula", "Iroq", "Isfahon", "Zirolfand", "Buzurg"dir [11, 87-b].

Mirzo Ulug'bek Tarag'ayning "Risola dar ilmi musiqa" (Musiqa ilmi haqida risola) kitobining "Dar bayoni duvozdah maqom" (o'n ikki maqom zikrida) bobida shunday fikrlar keltiriladi: Xoja Abdulqodir ibn Adurahmon Marog'iy, Xoja Sayfidin Abdulmo'min, Sulton Uvays Jaloiirlarning so'zlariga qaraganda, avvalda maqomlar yettita bo'lgan: "Maqomi rost", "Maqomi Ushshoq", "Maqomi Navo", "Maqomi Roho", "Maqomi Hijoz", "Maqomi Iroq", "Maqomi Husayniy". Yana ushbu risolada ulug' bobomiz Ulug'bekning o'zi tanbur va nog'orani juda yaxshi chalganligini, "Bulujiy", "Shodiyona", "Axloqiy", "Tabriziy", "Usuli

ravon", "Usuliy otlig" singari kuylarni ixtiro qilganligini ta'kidlab o'tadi. Bugungi kunda sharq musiqasi o'zining o'rni va ahamiyatini saqlab kelmoqda jahon miqiyosida tan olingan bo'lib xalqaro musobaqalar festivallar tashkil etilmoqda. Xususan O'zbekiston Respublikasi madaniyat vazirligi milliy musiqa san'atining eng yaxshi namunalarini keng targ'ib qilish, milliy musiqa an'analarini saqlash va rivojlantirish, yosh avlodda san'atga muhabbat tuyg'usini uyg'otish hamda xalqaro ijodiy aloqalarni kengaytirish, tinchlik, do'stlik, o'zaro hamjihatlik, madaniy-ma'naviy hamkorlikni yanada chuqurlashtirish maqsadida "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivalini tashkil etgan. Festival 1997-yildan buyon har ikki yilda bir marotaba Samarqand shahridagi ko'hna "Registon" maydonida avgust oyining 2-yarmi oxirida o'tkazilib kelinadi. Festivalda ishtirokchi davlatlar soni yildan-yilga ko'paymoqda. Jumladan, I festivalda 34 ta davlat, II festivalda 36 ta davlatdan 250 dan ortiq vakillar o'z san'atlarini namoyish etdilar. Festivalga har yili katta tayyorgalik ko'riladi va rang-barang namoyishlarga boy ochilish marosimi dasturi bilan festival boshlanadi. Ochilish marosimida faxriy mehmonlar, jumladan UNESCO prezidenti, O'zbekiston Respublikasi prezidenti va hokimiyat vakillari o'z nutqlari bilan chiqishadi. Musiqiy haftalikda o'nlab davlat vakillari ishtirok etadilar sharq madaniyati va urf-odatlarini e'zozlagan holda festival ko'tarinki kayfiyatda davom etadi. Yuqoridagi fikrlarga suyangan holda, shunday xulosa qilish mumkinki, tarixiy sharoitda yangi ijro yo'llari sayqallangan ko'rinishlari bilan jilolanib kelgan. Keyinchalik xalqning etnik joylashishi, yashash sharoitlari, turmush tarziga qarab ularning turlicha madaniy rivojlanish davriga asoslanib har xil maqom yo'llari ham o'z o'rnini topganligi ehtimoldan holi emas. Sharq musiqa madaniyati butun dunyo musiqa madaniyatining rivojlanishiga turtki bo'la oldi desak adashmagan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashurov B. XVI–XVII asrlarda milliy musiqiy tafakkur rivojining zamonaviy talqini. San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2019.
2. Abu Nasr Farobiy. Baxt-saodatga erishuv haqida. Risolalar. Mas'ul muharrir O'zbekiston Respublikasi FA a'zosi M.M.Xayrullayev. – Toshkent: Fan, 1975. – 112 b.
3. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub (Qalblar sevgilisi). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. – 304 b.
4. Begmatov S. Musiqa: 6-sinf uchun darslik. Qayta ishlangan 6-nashri. S.Begmatov. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matba ijodiy uyi, 2017. – 160 b.
5. Fayziyev O., Rahimov Q. Borbad Sharq san'ati asoschilaridan biri // San'at yo'nalishlaridagi yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash: izlanish, yechim va istiqbollar. Respublika ilmiy amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Buxoro, 2013. – B. 220.
6. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Toshkent: Fan, 1993. – 56 b.
7. Abdurahimov B. maqomning yangi O'zbekiston san'at ta'limi tizimida o'qitishning zarurati // Oriental Art and Culture. – 2024. – T. 5. – №.1. – B. 304–307.
8. Hoshimov K., va boshq. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 224 b.
9. Hasanboyev J., To'raqulov X. Pedagogika nazariyasi fanidan izohli lug'at. – Toshkent: Fan, 2008. – 176 b.
10. Ibrohimov O. IX–X asrlar o'zbek musiqa madaniyati // San'at yo'nalishlarida yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash: izlanish, yechim va istiqbollar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Buxoro, 2013. – B. 10.